सुकन्यया निर्मितः आमलकीप्राशः

◆ डा॰ रामकिशोरमिश्रः, उत्तरप्रदेशः

सुकन्या राज्ञः शर्यातेः तनया । सा सुन्दरी, मनोहारिणी, विनीता, सुशीला च । एकदा सा जनकेन राज्ञा शर्यातिना सह आखेटाय वनं गता । वने वासार्थं सेनायाः भटैः शिबिरं व्यवस्थापितम् । तस्मिन् एव वने महर्षिः च्यवनः घोरतपस्यायां निरतः आसीत् ।

तपोनिरतः सः मुनिः इहप्रपञ्च-बोधरहितः आसीत् । तं परितः मृद्राशिः एव दृश्यते स्म । सेनायाः केनचित् पुरुषेण मृदावृते च्यवनस्य काये लोष्ठान् प्रक्षिप्य घोरः अनर्थः कृतः । तस्मात् मुनेः तपसः भङ्गः जातः । सः महतीं शरीरपीडाम् अन्वभवत् । सः कोपेन अशपत् - ''भवन्तः सर्वे मतिभ्रष्ठाः भवन्तु'' इति ।

ऋषिशापात् सेनायाः मतिः भ्रष्टा । सैनिकाः परस्परं युद्धम् आरभन्त । तस्य दर्शनात् राज्ञा ज्ञातं यत् अत्र केनापि अपराधः कृतः स्यात् इति । परि-शीलनात् तेन क्रुद्धः मुनिः दृष्टः । राजा कुपितम् ऋषिम् उपगम्य क्षमाम् अयाचत । ''मम सेनायाः केनचित् सैनिकेन कृतः अपराधः कृपया क्षन्तव्यः । सेनायाः सुस्थितिः यथा स्यात् तथा भवान् अनुगृह्णातु कृपया । एतदर्थं मया किं करणीयम् इति आदिशतु च'' इति सः प्रार्थितवान् ।

तदा मुनिः अवदत् - ''मम शरीरं क्षतविक्षतं जातम् अस्ति । अतः मम सेवायै भवतः पुत्री मह्यं दातव्या'' इति ।

शर्यातिः एतद्विषये पुत्र्याः अभिप्रायं पृष्टवान् । पुत्री सर्वजनहिताय एतं विवाहप्रस्तावम् अनुमतवती । ततः शर्यातिना स्वपुत्री च्यवनाय दत्ता । तस्मात् सर्वे परस्परयुद्धे रताः सैनिकाः प्रकृतिस्थाः बभूवुः ।

एकदा अश्विनीकुमारौ वने ऋषिसेवारतायाः सुकन्यायाः सौन्दर्यम् अवलोक्य मोहितौ जातौ । ताभ्यां सा कथिता - ''किम् एतस्य वृद्धस्य मुनेः सेवया ? आवां स्वः तरुणौ रूपसम्पन्नौ च । अतः एतं वृद्धं विहाय आवयोः अन्यतरं वृणीष्व'' इति ।

तत् श्रुत्वा सुकन्या उवाच - ''यस्मै मां पिता अदात्, तम् अहं त्यक्तुं न इच्छामि'' इति ।

तस्याः वचनेन तां पतिव्रतां विज्ञाय अश्विनीकुमारौ प्रसन्नौ बभूवतुः । ''वृद्धाय पत्ये आमलकीप्राशं खादनाय दीयताम् । तेन भवत्याः पतिः युवा भवेत्'' इति निगद्य तौ ताम् आमलकीप्राशनिर्माणविधिं कथयामासतुः ।

ततः सुकन्या आमलकीप्राशं निर्माय तं पत्ये अयच्छत् । तस्य सेवनेन सः ऋषिः च्यवनः विगतविकारः अभवत् । प्रतिदिनम् आमलकीप्राशं भक्षयित्वा सः युवा अपि बभूव । ततः आमलकीप्राशः 'च्यवनप्राश'नाम्ना प्रसिद्धः अभवत् ।

एवं सुकन्यया निर्मितः च्यवनप्राशः अद्यापि लोके आरोग्यवर्धकत्वेन सेव्यते जनैः ।